

بازتاب آسماندر شعر نظامیگنجوی*

مظاهر نیکخواه^۱

چکیده

به‌نایاب آسمان از دیرباز همواره جلوه‌آنگاه سحرش و شکر آدمیان بوده و کشف رموز فلکی آرزوی دیدیرینه بشر به‌شمار می‌رفته است، از دانشمندان اخترشناسی گرفته تا ذهن‌خلاق شعرای صاحب‌ریح و حتی ذهن‌عوام که همواره با چشم‌انجستجوگر خود گستره آسمان را می‌کاوی و دیدند. نظامی‌نویس زبهنوائیکباز نخبگان عصر خود از این جستجویی بهره‌مند شده و در این مثنوی‌ها یخود را به‌این‌نمونه و عمزین‌کردهاست با تصویر آفرینی خاصی، تصاویر متفاو و توفراوانی به‌وجود آورده است. از جمله بحث‌آسمان به‌عنوان بارگاه‌در شعر نظامی جلوه‌ای خاص دارد که تماماً می‌تواند از میکبارگاه‌ها عظم‌تش‌ا هیرادار دکهدر این مقال‌الهدانمی‌پردازیم.

کلیدواژه‌ها: آسمان، بارگاه، شاه، وزیر، خنیاگر، قاضی، دبیر

۱. استاد یارگروه زبان و ادبیات فارسی، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرکرد، ایران
mazahernikkhah@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۲/۹/۹

تاریخ وصول: ۹۲/۴/۲۰

مقدمه

«آسمان را بهر بیسماء و فلک خوانند و معتبر کیبیا نآسیا مانند استبها اعتبار گرد بدنجهآ سیار آسگو بند» (محمد حسین بن خلف تبریزی، ۴۶: ۱۳۵۷). «آسمان، گنبد یظا هری [است] کهها لایز میندیده می شود، وز مینه ابرها و خورشید و ماه و ستارگان است. رنگآ بیروشنآ سمان در روز ناشیاز ایناست که هذر اتخر دگرد و غبار و بخار موجود در جویز مینبعضیاز امواج نور را جذب بویر خیر ابر اکنده می کنند. امواجیکه طو لوموجآ ن‌هایبشتر است (قرمز و زرد) بهآ سانیا ز میانیا نیندرا تمی گذرند، ولیاشعه کو تاه تر (آبی) پراکنده می شوند. هر چه مقدار غبار و ذرات کمتر باشد، مقدار اشعه پراکنده شد هکتر، و بنا بر این، رنگآ بیآ سمان صاف تر است. زیاد یغبار و همچنین یغبار دانه در شتتسبیمی شو دکهعلا و هیر شعاعآ بی، شعاع‌ها یدیکر نیز پراکنده شوند، و در اینصورت آسمان پدید هرنگو سفید فامو مهماندمی شود. هر وقتو هر جا که هذر اتغبار کمتر باشد، (هند گامصبح، در فصلز مستان، پساز باران، و هنگامرویتآ سماناز بالایکوهیا از رو باقیانوس) رنگآ بیآ سمان روشن تر خواهد بود» (مصاحب، ۱۴۸: ۱۳۸۱). در کتباتنا ریخنجوما سلامیآ مده است: «ساکنانباستانیاب لتصور می کردند کهآ سماناز هفته طبقه بر رو بهمچید هسده، تشکیلشدهاستوما هو خورشید و خمسة متحیی رهساکنانبا طبقهاتو صاحبآ نهانهاستند.» (نالینو، ۱۳۴: ۱۳۴۹). «بسیاریاز دانشمندانیونانیوز جملهبطلمه یوس (متوفی ۱۶۵-

۱۷۰م) واغلب دانشمنداناسلامیو ایرانیبهجز معدودیمی پنداشتند کهز میندر مرکز عالمثابتاستو آسمانکره بسیار بزرگیاست که ستارگان در آنقرار دارند و اینکره بسیار بزرگباهمه ستارگان شبرگرد و دو قطبثابتشمال و جنوبی گردد؛ بههمیندلیلآ سمانرا گاهیمجازاچر خودونیز می نامیدند. اینگردشظا هر یامروزها اندکتآ ملیدر آسمانقابلمشاهده است. اگر ناظر یمد تیبها سمانچشمبندوزد، متوجه می شود که تعداد یازسه تارگانهمیشه در آسمان دیده می شوند و طلو و غروبندارد و تنها در مدار کوچکیدر شمالآ سمانجابه جومی شوند، اما بسیار یاز ستارگاناز سمتشرق-اندکیمتایلپهسوی شمال-

در آغاز شبطلوع می کنند و اندکاندکنیمیا ز بهته آسمانرا طیمی کنند و بر بالایسر ناظر در وسطآ سمانقرار می گیرند؛ سپسهسوی مغربگرایشیدامی کنند و در سمتغرب-اندکیمتایلپه جنوب- از چشمنا پدید می شوند و اگر بر ایهریکا ز اینستارگان مسیر حرکتیر سمشود، اینمسیرها دایره‌ها یمتوازیب یکدیگر خواهد بود و تنها سیاراتو ستارگان دنباله دار از اینقاعده مستثنی هستند.» (ماهیار، ۸: ۱۳۸۷ و ۹). اینگستره بیکر اندر آثار بزرگان به شکل‌های متفاوت تبصویر کشید هسده است. از جمله نظامیگنجویک

هدر تصویر آفرینیکیاز شاعرانمبتکر استواز دانشجو میروزگار خود بهره مند استمنونه ایاز اینهنرمندی
رایهکار بستههاستکه در اینمقالهدانمی پردازیم.

پیشینه تحقیق

آثار نظامی گنجوی به عنوان آثار بیافراخ در ادبیاتفارسی همواره مورد نظر دانش پژوهان و پندشمنان بوده
استو محققانزبانفارسی موضوعاتمتفاوتیاز این آثار را مورد بررسی قرار داده اند و تألیفاتو مقالاتگوناگونی
هدست داده اند و ابعاد بسیار یاز پنجگنجفر اخور موضوعورد نظر پژوهندگانروشنشدها
ت؛ از جمله ساختار و کاربرد صنایعادی، تصاویر خیال، برسی آرایکلامیو فلسفی، طبازدیدگاه نظامی
و دیگر موضوعها که مجالبحثآندر اینمقالنیست. به عنواننمونه اندکیاز آنها بر شمرده می شود. آقایدکته
رعلیا و سطا بر اهیمیدر خصوص آرایه هایادیبا شعار نظامیو علومبلاغیو لیبینوشته اند و هنر به کارگیر
یا نعلو مدر تصویر آفرینی نظامی را به نمانیاشگذاشته اند. محمد صباغیانجاویدیتصاویر خیالخرسروو شیر
ینر بر سیکرده اند همچنیناصغر دادبهاندر شهنظامی را با توجه به علمکلامو فلسفه بیانکرده اند و از اینقبیل
سیار. از آنجا که نظامی به عنوان حکیمجامعا کشر علومزمان خود بوده استآقایدکتر نورالدینشازدها حمدیت
وانا بیعلمینظامی در طبرایه صور تیکمقالهاورد هاست. همهاینسوا بقدرالتبر علمو دانشنظامیو هنرمندی
شاندر به کارگیر یا نعلو مدارد. نویسندها اینمقالهدر بیاناستتصاویر و بازیابا اینتصاویر را با توجه
بی کرانه ایچونآسماندر شعر نظامیکه تاکنونکسیبیداننیر داختر انمایان سازد.

بحث و بررسی

الف) آسماندر شعر نظامی

پهنای آسماناز آغاز خلقتهمواره جولانگاهسرسشتکاو شگر آدمیانبوده و کشفرموز فلکیارزویدیری
نه بشر به شمار می آمده است. از دانشمنداناختر شناسگرفته تا ذهنخالقشعرا یصاحبقر یجهو حتیذهنعوا
مکه همواره با چشمانجستجوگر خود گستره آسمانرا می کاویدند. نظامی به عنوانیکیاز نخبگانعصر
وداز اینجستجویی بهره مند بودمثنوی هایخود را به اینموضوعمژینموده است. آسماندر نظامییا تو
جهت تصویر آفرینی کم نظیر و بیعناوینمختلفیدارد از جمله:

آبگینه، آبهلق، آسمان، افلاک، ایوان، بالا، بام، پرده، پرگار، تخت، جام، چتر، چرخ، چنبر، حقه، خر
گاه، خضرا، خیمه، دایره، دولاب، رواقسبز، سپر، سپهر، سدره، سفره، طارم، طاس، طاق، طبق، طشت، ع

رش، فلک، قابقوسین، قلعه، کبود، کرسی، کلبه، گردون، گنبد، گیتی، لاجورد، لعبت، لوح، محیط، مقرن
س، مهد.

نظامیابهره‌گیر یاز اینتنو عاسمی، گاه‌آسمانز انمادرفعتو بخشند گیمی داندو گاهمعر اجدعا؛ گاهس
رنوشتا دمیر ابهدستاومی سپاردو گاهیبهجهتتیزر گداشتمدو خود، آسمانرا ازو جبهزیر می‌کشد. این
طبعسرشار و ذوقبی بدیلخالقتصاویر شگفت‌انگیز و مبدهصورت‌هایخیالیسیارزیبا و ابتکارینیا زهر
صاحبقریحه خوشذوقیرارضاء می‌کند.

بامطالعه آثار حکیمگنجهمی توانبهنهتقسیمبندیموضوعیزیر دربابآسمان دستیافت:

۱- آسمانواثر گذاریر امور جهان

۲- آسمانبارگاه

۳- آسمانوبزرگداشتمدوح

۴- آسمانخانه معراج

۵- آسمانودیرینگی

۶- آسمانورموزآن

۷- آسمانزنگارنگ

۸- آسمانوطبقاتان

۹- آسمانگردنده

۱۰- آسمان، ملکوتاعلی

باتوجهبهنهتقسیمبندیموضوعیدهقسمتیآسمان، در شعر نظامیدر اینمقالهبر اینماتصاویر ایجادشد
هباموضوع (آسمانبارگاه) رایبانکنیم.

الف- (۱) آسمانبارگاه

بارها در آثار متقدمین آسمانیه‌ها کایا بارگایتشبیهشدهاستو آنچهشاعراننویسندگانپیشینرا بر ایند
وامی داشتهاعتقاد و باور مردمبر تأثیراتیاستکهها فلاکبرزمینوزمینانمی گذاشته‌اندو گویچونپادشاهیم
قتدر بودهاستکهتمامامورزندگیمردمبهدستاو صورتمی پذیرفتهو تصمیماتافلاکوانجماستکهزندگیآند
هارا رقمی‌زند. از اینجهتتظامینیز باتمامهترتصویر آفرینخوداز اینموضوعاستفادهکردهوبرایاجرام
فلکیباتوجهاعتقاد و باور مردمجایگاهومقامومنزلتیدر نظرگرفتهاستوباتوجهبهارآبیهرکدامبتهو

آفتاب استش	دیده منشدهبر ابرش
از سطرالهما یونبخت	رفتسلطانمش
چونبتهتلینمش	شاهانجمز حوتش
کهچونشاهچینزینبر ابرش	فلکنعلزنگبیر آتش

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، د: ۳۳)

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، د: ۲۸۴)

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، د: ۳۱۵)

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، ه: ۱۰۰)

کهچونصبحراش	عروس
دگر روزکاپنترکسلطانش	زدریرو
چوس	بر آوردبانگ

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، ه: ۱۹۸)

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، ه: ۴۴۵)

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، و: ۱۹۷)

در این بیت خورشید پاسبانانسته شده که هنگام مغرب و بگو بیسراو در پایبیل افتادهاست:

فلک پاس	سر پاس
---------	--------

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، و: ۱۲)

ماه: (وزیر خاصو محرم، نایب، پوشنده تشریف‌شاه، صاحب‌طالع‌بیک‌ها و قاصدان)

خاصگییمحرمجمش	خاصتر از ماهبهخورش
چنینخواندمز طالعنامه ششاه	کهص
چوزینخرگاهگر داندور شدشاه	بر آم
همانمکرادار بازفتنه	کههمنا بیمهر باش

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، الف: ۱۶۴)

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، ب: ۳۷۰)

(نظ) سامی، ۱۳۷۶، ب: ۳۵۸)

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ه: ۲۶۵)

چو تشریف خورشید رخسار خشنده ماه

بیوشید نو شایه تشریفش

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ه: ۳۰۷)

فرو بردم هس _____ رچو ماهیدر آب

بر آمد گل از چشمه آفتاب

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، و: ۹۲)

الف - ۱ - ۲) عطار د: (دبیر، کاتب، نافذ قلم، دارایان گشت رید بیری)

به جهت این که عطار در ادبیر فلک می دانند، قلم دبیر بیه دستا و داد هو بهر دلیلاً نقل مر اسما کر کرده امی

شکند و هر جا سخنان قلم است عطار در احاضری کند:

پر ن _____ د زهر هبر تن خوار کردی

عطار در اقل مسمس _____ مار کردی

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ب: ۱۴)

من سو خش _____ د آیتو قوفت

در نس _____ خ عطار د از حروف ت

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ج: ۱۳)

به عطار در ساندس _____ نبلتر

نیک لکم ز کش _____ تزار هنر

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، د: ۳۶۵)

که های می قلم را نگیر د بهدس _____ ت

پس آنگه قلم بر عطار د شکس _____ ت

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ه: ۲۱)

بدین مهر بر دار دانگش _____ تری

عطار د که ببیند در و مش _____ تری

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، و: ۱۴)

الف - ۱ -

۳) بر جیسیا مشتری: (قاضی، قاضی منشور بر دست، قاضی صاد قالو عد، دفتر منشیو قضا و تبر دست که هفت ح

وظفر همیشه با او هم راه است)

که شها ز بند و شاپورا ز بلارس _____ ت

بر آمد مشتری منشور بر دس _____ ت

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ب: ۵۸)

ایدر هم هو عد هص _____ اد قالو عد

کای مشتری، ایستاره س _____ عد

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ج: ۱۷۸)

بر فتحو ظفر ترا ولای _____ ت

ایمنش _____ ی نامه عنایت

(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ج: ۱۷۸)	ایمهرنگینتاج _____ داری
خاتونس _____ رایکامگاری	
(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ج: ۱۷۸)	چونکهرش _____ دبهباماو بهرام
زهرهبرداشتبر نشاطش _____ جام	
(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، د: ۶۴)	چوبردس _____ تمنداد نیکاختری
دفرهروهو دفتر مش _____ تری	
(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، و: ۱۶)	

الف - ۱ - ۵) زحل: (پیر فلک، کهبا قویر اییخصمر اباد پیما می کند، هندو، غلامونده حلقه هگوش)

زحلگر نیس _____ تیهندویا ینام	بدینپیر ی _____ درافتاد یاز ینام
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ب: ۲۶)
کیوانعلمس _____ یاهبر دوش	دربندگیتو حلقه _____ درگوش
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ج: ۱۳)
زحلازدلوب _____ اقویرایی	خص _____ مراد ادهباد پیما یی
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، د: ۵۷)

الف - ۱ -

۶) مریخیابهرام: (لشگری، جنگنده دارا یسلا حها یجنگی، ملازمو کبر و، شیر افکنوشجاعو خشمگینج لادمیلکشچشم دشمنان):

چوشاهنش _____ هزباز یها یایام	بهقا یمر یختباشمش _____ بیر بهرام
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ب: ۱۱۴)
عط _____ ارد کرد هزاو لخطجوزا	سویمریخشیر افگنتماش _____ ا
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ب: ۱۶۶)
مریخمالاز میتاق _____ ت	موکبر و کمترینوش _____ اقت
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ج: ۱۳)
مریخهتینغوزهر هبا ج _____ ام	بر راستو چیش _____ گرفتها آرام
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ج: ۳۱)

زهر هدهدش _____ به‌جامیاری	م‌ریخ‌کنندس _____ لیحداری
م‌ریخ‌بیکینه‌گر متعجیل _____	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ج: ۳۲)
دردهمما هو در شش _____ مبهرام	تا چشم‌عدو شراکش _____ دمیل
درش _____ بی‌عنبرین‌دین‌خامی	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ج: ۱۷۳)
بهم‌ریخ‌داد آتش‌خش _____ مخویش	مجلس آراس _____ ته‌بته‌تیغو به‌جام
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، د: ۹۹)
	کرد بهرام‌جنگ‌بهرام _____ ی
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، د: ۱۲۴)
	ک‌هخش _____ ماند رانرهنمی رفتی‌پیش
	(نظ _____ امی، ۱۳۷۶، ه: ۲۱)

الف-۲) آسمان: (چترشاهی، خرگاه)

نظامی آسمان را همانند خیمه و خرگاه یا دشا هیاهای زکراتاکران کشیده شده تصویر نموده است و آنرا به چترشاهی تشبیه کرده است:

فلکر اچتر بُد، سلطان نبیایست	که الحق چتر بی سلطان نشایست
(نظمی، ۱۳۷۶، ب: ۱۳)	
بسیگشتمدر این خرگاه شش طاق	ش گفتی هابسیدیدمدر آفاق
(نظمی، ۱۳۷۶، ب: ۴۹)	
زمیندر سرکشیده چترشاهی	فرو آسوده یکسرم مرغوماهی
(نظمی، ۱۳۷۶، ب: ۲۹۱)	
چو خاتون نیغما به خلخالزر	ز خرگاه خلخیر آورد سر
(نظمی، ۱۳۷۶، ب: ۳۷۰)	

نتیجه

نظامی گنجوی به عنوان یکی از شاعران خوش شریح و با ذهنی بسیار فعال در تصویر آفرینی و بکر گویدر آثار خود مطالبی را ذکر کرده است که کمتر در شعر شعرای پیش از او و پس از او دیده می شود. این موضوع را خود در بیتتین گونیهی نمی کند که:

عاریتکس نیذیرفته ام هر چه دلم گفت بگو گفت ه ام
این موضوع در بازتاب آسمان در شعر او کاملاً جلوه کرده است و تصاویر یکپهرا یا آسمان به عنوان بارگاهیه کسلطانمقدر به نام خورشید با تمام معدتو آلتو خدمو حشم شاهیکاملاً پیدا است و کمتر کسی این گونه در ایچ اد تصاویر هنر نمایکرده است و این مقالته نشاندهنده هنر تصویر آفرینی نظامی در موضوع مورد برر سیاستکها جملاً بها ناشاره شده است.

منابع

۱. ماهیار، عباس، (۱۳۸۲)، شرح مشکلا تخافانی، دفتر یکمشریتاثریا، تهران: انتشاراتجامگل.
۲. مصاحب، غلامحسین، (۱۳۸۱)، دایره‌المعارف فارسی، ج ۳، تهران: انتشاراتامیرکبیر.
۳. نالینو، کارلو آلفونسو، (۱۳۴۹)، تاریخ‌نجوم اسلامی، ترجمه احمد آرام، تهران: کانون نشر پژوهش‌های اسلامی.
۴. نظامی‌گنجوی، الیاس‌بنیو سفینز کیموید، (۱۳۷۶)، اقبالنامه (و)، تصحیح و حید دستگردی بهکو ششسعید حمیدیان، تهران: نشر قطره.
۵. نظامی‌گنجوی، الیاس‌بنیو سفینز کیموید، (۱۳۷۶)، خسرو و شیرین (ب)، تصحیح و حید دستگردی بهکو ششسعید حمیدیان، تهران: نشر قطره.
۶. نظامی‌گنجوی، الیاس‌بنیو سفینز کیموید، (۱۳۷۶)، شرفنامه (ه)، تصحیح و حید دستگردی بهکو ششسعید حمیدیان، تهران: نشر قطره.
۷. نظامی‌گنجوی، الیاس‌بنیو سفینز کیموید، (۱۳۷۶)، لیلیو مجنون (ج)، تصحیح و حید دستگردی بهکو ششسعید حمیدیان، تهران: نشر قطره.
۸. نظامی‌گنجوی، الیاس‌بنیو سفینز کیموید، (۱۳۷۶)، مخزن‌الاسرار (الف)، تصحیح و حید دستگردی بهکو ششسعید حمیدیان، تهران: نشر قطره.
۹. نظامی‌گنجوی، الیاس‌بنیو سفینز کیموید، (۱۳۷۶)، هفت‌بیکر (د)، و حید دستگردی بهکو ششسعید حمیدیان، تهران: نشر قطره.

* اینمقاله محصولر حیز و هشیا استبا عنوان "بررسی ویژگی‌های سبک‌شعر نظامی‌گنجوی" که بر اساس مصوبه‌نهایی مورخ ۹۲/۹/۱۱ در داد:

شگاه‌آزاد اسلامیواحد شهر کردیا نیافت